

Výročí islandské revoluce: Jak si lid málem prosadil novou ústavu

! a casopisargument.cz/53994

Marek Pavka

20.11.2023

Marek Pavka připomíná jedno zajímavé výročí: bankrot islandských bank v roce 2008 vyvolal v zemi silné demokratizační hnutí, které skončilo před 10 lety v roce 2013.

Psal se podzim 2008 a tři největší islandské banky tvořící 85 % tamního bankovního trhu během jednoho týdne zbankrotovaly. Tím byl spuštěn řetězec událostí vedoucích k tzv. islandské revoluci, dost možná první evropské politické revoluci 21. století. Ta se skončila nejpozději v roce 2013, takže letos je desáté výročí jejího zahájení a patnácté výročí jejího konce.

Jedinečnost tohoto procesu spočívala v tom, že občané Islandu se rozhodli řešit krizi mimo politické instituce zastupitelské demokracie, které zemi do této krize přivedly, a pokusili se vytvořit instituce nové, demokratičtější.

Lidový odpor proti mocenské elitě iniciovala jediná osoba, oblíbený hudebník Hördur Torfason, který se 17. října 2008 postavil s megafonem před parlament a začal veřejně kritizovat politiky. Vyvinuly se z toho pravidelné mítinky, kam chodilo čím dál tím více lidí a které trvaly pět měsíců. V únoru 2009 odstoupila vláda premiéra Geira Haardeho ze Strany nezávislosti.

V průběhu demonstrací zaznívalo, že nestačí jen svrhnout vládu, ale je třeba zcela přebudovat politický systém země počínaje ústavou. Filozof Jón Ólafsson k tomu říká, že „cílem bylo ustavení nové hegemonie, jejímž prostřednictvím by zkorumpované a nekompetentní veřejné instituce byly převzaty a podrobeny rozhodování, jež by bylo skutečně oddáno veřejnému blahu.“

Stávající islandská ústava byla sepsána narychlo v roce 1944 s tím, že jde o improvizaci a co nejdříve musí být přijata nová konstituce. O kvalitách ústavy z roku 1944 vypovídá i výrok prvního prezidenta země Sveinna Björnssona, který ji označil za slátaninu. Je zde jistá podobnost s obdobně narychlo sepsanou českou ústavou z roku 1992, jejíž legitimitu po čase popřel i předseda vládní komise pro přípravu nové ústavy, tehdejší premiér a předseda nejsilnější parlamentní strany Václav Klaus starší.

Ústava psaná lidem

Protesty tak vedle hněvu kvůli aktuální finanční krizi motivovala i desítky let trvající neschopnost parlamentu splnit svůj slib a přijmout novou ústavu. A protože občané nevěřili, že by se to mohlo změnit, pod vedením podnikatele Gudjóna Gudjónssona vytvořili neoficiální ústavodárné těleso zvané Mraveniště. To se skládalo z 1200 občanů, kteří byli vylosováni z registru voličů, a 300 zástupců společenských organizací. Z Mraveniště vzešlo 12 tisíc podnětů pro novou ústavu, které byly postupně zúženy na 79 témat.

Za této situace proběhly v dubnu 2009 parlamentní volby, v nichž zvítězili přívrženci nové ústavy. Parlament (Althing) vytvořil sedmičlenný Ústavní výbor. Ten zorganizoval losování občanů do oficiálního Národního shromáždění, což byl orgán sestávající z 950 členů, který měl vybrat podněty pro novou ústavu.

Jeho činnost byla organizována tak, že členové se rozdělili do osmičlenných skupin, jejichž výstupy koordinovalo dvě stě dobrovolníků. Hlavním plodem tohoto orgánu byla sedmisetstránková zpráva, která měla být základem pro vytváření nové ústavy. Anketa ukázala, že 95 % členů Národního shromáždění bylo s jeho prací spokojeno.

Obdobně Ústavní výbor zorganizoval volby do Ústavní rady, což byl pětadvacetičlenný orgán, který měl na základě podnětů Národního shromáždění vypracovat návrh nové ústavy. Do Ústavní rady přitom

nesměli kandidovat poslanci ani ministři, což bylo výrazem obecné averze veřejnosti k politikům. Jestliže před krizí, v roce 2008 důvěřovalo parlamentu 42 % obyvatel, v roce 2009 už to bylo pouhých 13 %. Naopak přístup politiků vůči Ústavní radě byl příznačný a předznamenával to, jak se věrchuška k lidovým snahám zachová. Aby byla účast ve volbě do Ústavní rady co nejnižší, nespojil ji Althing s komunálními volbami ani plebiscitem o garanci půjček, které konaly se v roce 2010, do jednoho termínu a všechna tři hlasování se konala v různých termínech. Navíc dal parlament Ústavní radě na vypracování návrhu nové ústavy pouhé čtyři měsíce – sám přitom novou ústavu, přes všechny sliby, nedokázal sepsat pětadesát let. Přes tuto šibeniční lhůtu dokázala Ústavní rada vytvořit návrh ústavy o 114 člancích, který sama schválila jednomyslně. Navíc celou dobu zveřejňovala postup práce na internetu a vyzývala běžné občany, aby jí zasílali své podněty, což se také dělo.

Schválený návrh byl posuzován několika odborníky, jak na Islandu, tak v zahraničí. Podle jednoho hodocení byl návrh natolik kvalitní, že by v případě schválení mohl vydržet 60 let (průměrná životnost ústavy je 19 let), zatímco ústavní právníci z projektu porovnávání ústav na University of Chicago ho hodnotili jako „mimořádně inovativní“ a „vysoko nad průměrem současných ústav.“

A odmítnutí politiky

Během tohoto procesu došlo na úrovni formálních politických institucí k výmluvným změnám. Po odstoupení Haardeho vlády vyhrála volby v dubnu 2009 sociální demokracie, která podporovala přijetí nové ústavy.

Nová ústava měla od počátku nepřítele ve Straně nezávislosti, která zemi přivedl ke krizi v roce 2008. Ve volbách v roce 2009 přešla s 16 mandáty z 63 do opozice. Vládu tak vytvořila sociální demokracie (20 mandátů) s podporou Zelené levice (14 mandátů) – obě strany šly do voleb s tím, že podporují přijetí nové ústavy. Po volbách však

část sociální demokracie ukázala, že to s předvolebními sliby nemyslela tak vážně. Obdobně „změnila názor“ i opoziční Pokroková strana, která zpočátku novou ústavu podporovala.

Postup přijetí návrhu Ústavní rady byl podle stávající ústavy následující: referendum, pak schválení stávajícím parlamentem a po parlamentních volbách v roce 2013 schválení parlamentem novým. Už u prvního z těchto kroků se projevil odpor mocenské elity. Referendum bylo v roce 2012 vyhlášeno schválně v jiném termínu než prezidentské volby, které se toho roku také konaly, aby účast byla co nejnižší. Vláda referendum ignorovala a nezorganizovala přiměřenou kampaň. Strany vládní koalice dokonce ani nedoporučily svým členům, jak mají hlasovat. Stejně tak byla Ústavní rada do značné míry ignorována i médii.

Přesto se referenda účastnilo 48,7 % oprávněných voličů a 2/3 z nich hlasovaly pro návrh Ústavní rady.

Nyní se k němu měl vyslovit Althing. Ten to však neučinil a záměrně protahoval jednání o nové ústavě, aby se o ní nestihlo hlasovat do konce funkčního období. Příznačná je také snaha poslanců „technicky doladit“ text nové ústavy jeho naprostým obsahovým překroucením. A to není všechno. Nebyla by to dnešní justice, kdyby se nepodílela na snaze zvrátit vůli lidu. Na podnět tří osob svázaných se Stranou nezávislosti islandský Nejvyšší soud anuloval volbu Ústavní rady. Připomeňme, že většina tehdejších soudců Nejvyššího soudu byli nominanti Strany nezávislosti. Sociální demokraté a Zelená levice sice toto rozhodnutí Nejvyššího soudu obešli tak, že 25 vítězných kandidátů z lidového hlasování do Ústavní rady jmenoval parlament, přesto se nepřátelům nové ústavy, včetně sociálních demokratů, kteří ji před volbami podporovali, podařilo znemožnit hlasování o ústavě v Althingu.

Navíc sociální demokraté a Zelená levice pro jistotu na další čtyři roky zabetonovali dosavadní ústavu, když prozatímně zvýšili většinu nutnou k přijetí nové ústavy z 50 % poslanců na dvě třetiny, přičemž

následně měl být proveden plebiscit, v němž by byla nutná 50 % účast všech oprávněných voličů a v němž by muselo 40 % všech oprávněných voličů hlasovat pro novou ústavu či ústavní zákon, měli vstoupit v platnost. Krom toho prezident obdržel právo veta. Je příznačné, že při hlasování o této zásadní změně se 36 poslanců z 63 zdrželo hlasování nebo mu (záměrně) nebylo přítomno. Pro hlasovalo 25 poslanců, tedy méně než oněch 40 %, která po občanech požadovali v referendu.

V roce 2013 přišly parlamentní volby a sociální demokraté oslabení svou politikou rozpočtových škrtů byli poraženi. Zvítězila Strana nezávislosti a návrh nové ústavy byl odložen ad acta. Nová vládnoucí koalice Strany nezávislosti a Pokrokové strany potvrdila zpřísnění parametrů při přijímání nové ústavy, které předtím prosadila sociální demokracie a Zelená levice. Establishmentoví politikové tak jednali bez ohledu na stranickou příslušnost jako kartel – proti svým občanům.

Poučení

Průběh islandské revoluce může být obecným poučením pro kohokoli, kdo chce prosadit systémovou politickou změnu.

Revoluci může, jak ukázal Hördur Torfason, vyvolat jediný člověk.

Jasně se projevilo, že zastupitelská demokracie znemožňuje, aby většina mohla prosadit svůj zájem. V roce 2011 byl na Islandu proveden průzkum veřejného mínění, podle něhož si 65 % obyvatel přálo novou ústavu, zatímco proti bylo pouhých 17 %. V roce 2016 si přijetí ústavy vypracované Ústavní radou stále přálo 58 % obyvatel. Mají smůlu. To známe i od nás, v žádném zastupitelském sboru u nás od místní úrovně nahoru, tedy v žádném ze 14 krajských zastupitelstev, ani v Poslanecké sněmovně Parlamentu ČR, ani v Senátu PČR, ani mezi našimi europoslanci nereprezentuje většina zastupitelů většinu voličů. Když se Oskara Lafontainea ptali, zda je

současné Německo demokracií, odpověděl Periklovou definicí demokracie, podle níž „demokracie znamená to, že většina může prosadit svůj zájem.“

Kreativita občanů při navrhování zákonů a ústavy nemusí být na škodu a lze ji racionalizovat. Mraveniště dokázalo z původních 12 tisíc podnětů vybrat 79 nosných, na nichž měla být postavena nová ústava. Ústavní rada dokázala ze sedmisetstránkové zprávy Národního shromáždění vypracovat poměrně stručnou ústavu o 114 člancích – pro srovnání rakouská jich má 152, německá 146, italská 139, nizozemská 142, španělská 169.

Důležité je načasování. Čím déle trvá pokus o prosazení systémové změny, tím více času mají její nepřátelé na to, aby se zmobilizovali. Zároveň nelze po občanech chtít, aby po delší dobu pravidelně chodili na demonstrace. Odpůrci nové islandské ústavy záměrně protahovali celý ústavodárný proces, aby pozornost lidu polevila (přesně tak bylo protahováno jednání o územněsprávním členění ČR, které se vleklo od roku 1990 do roku 1997). Příprava systémové politické změny by pochopitelně měla být dlouhodobá, její provedení však musí být bleskové. To ovšem vyžaduje plán a jak konstatoval Jón Ólafsson, občanští aktivisté na Islandu přes veškeré volání po revoluci žádný mimoústavní plán neměli.

Nepřátelé systémové změny přitom nemusejí být jen ve formálních politických institucích. Ještě je tu hluboký stát. V islandském případě šlo o rybářské oligarchy, jejichž privilegia (jejich pozice se podobá postavení ČEZu u nás) měla nová ústava omezit. Dále jsou zde média – někdejší premiér za Stranu nezávislosti a prezident Národní banky David Oddsson, který pochybným způsobem zprivatizoval bankovní sektor, se stal šéfredaktorem *Morgunbladid* jednoho ze dvou hlavních deníků a nejčtenějšího internetového portálu, jehož majitelé jsou napojeni na rybářské oligarchy a dokonce v roce 2009 otevřeně přiznali, že jejich cílem je ovlivnit veřejné debaty a politická rozhodování. Třetím prvkem je potom Nejvyšší soud. V našem případě si k tomu připočtete tajné služby (Island žádnou nemá),

politické neziskovky a EU. Pro zajímavost: podle průzkumu z roku 2016 důvěřovalo islandskému soudnictví 32 % obyvatel, médiím pak podle průzkumu z roku 2009 důvěřovalo 15 % Islandanů.

A konečně události na Islandu ukázaly, že s establishmentem není možný kompromis. Od mocenské věrchušky nemůžeme očekávat nic jiného než úskok. Islandská Strana nezávislosti prosadila, že Ústavní rada měla jen 4 měsíce na vypracování nové ústavy (původně to měly být pouze 2 měsíce), a pak ta samá strana tvrdila, že za čtyři měsíce přece není možné sepsat rozumnou ústavu. Připomeňme také postoj islandského prezidenta Ólafura Grímssona, který se před prezidentskými volbami v roce 2012 k nové ústavě takticky nevyjadřoval, aby se po svém znovuzvolení rezolutně postavil proti ní. Proradnost islandské sociální demokracie, která vyhrála volby slibem nové ústavy, aby pak na něj po volbách zapomněla, by také neměla nikoho překvapit. I od nás přece víme, že sociální demokracie je stroj na zrazování svých voličů. Jak že zní ten německý verš? „Wer hat uns verraten? Sozialdemokraten.“ A stejně tak dobře od nás známe i manipulaci s termíny voleb, aby se volby do jednotlivých politických orgánů nekonaly současně. Tento přístup snižuje volební účast a zvyšuje pravděpodobnost, že v jednotlivých volbách vyhraje ten, za kterým nestojí většina obyvatel.

Thorvaldur Gylfason, ekonom a jeden z členů Ústavní rady, konstatoval, že základním problémem celého ústavodárného procesu byla jeho sabotáž ze strany politiků a justice. Podle jiného člena Ústavní rady a politologa Eirikura Bergmanna politici ústavodárný proces unesli. Podle Jóna Ólafssona revoluce skončila už v roce 2009, kdy sociální demokraté a Zelená levice využili protestů k vítězství v parlamentních volbách, aniž by pak splnili cíle protestujících.

Gylfason tvrdí, že této sabotáži ze strany politiků a justice se lze vyhnout pouze mimoústavními prostředky. Tím se dostáváme k jádru věci. Islandští občanští aktivisté se totiž zastavili v půli cesty. Chtěli

vytvořit novou ústavu bez politiků, kterými opovrhovali, ale pak ji těm samým politikům předložili ke schválení. Jak to asi mohlo dopadnout? Není divu, že Gylfason po těchto zkušenostech říká: „Ústavu politikové nesmějí psát ani schvalovat.“ Norský politolog Jon Elster, který během práce Ústavní rady přiletěl na Island a mohl pozorovat ústavodárný proces z bezprostřední blízkosti, k tomu poznamenává: „Běžný zákonodárny sbor by neměl sloužit ani jako ústavodárné těleso ani jako ratifikující orgán. V obou případech hrozí, že do ústavy zabuduje privilegia pro sebe sama.“

Jinými slovy, pokud chcete dělat revoluci, musíte ji provést revolučním způsobem, tedy navzdory establishmentovým politikům, proti nim a bez nich. Kapři si rybník nevypustí.